Зінаїда Козирєва

УДК 811.161.2’374:82-95

До питання лексикографічного відтворення релігійної сфери сучасної української літературної мови

У статті репрезентовано новаторський у вітчизняній лексикографії підхід до представлення у словниковому форматі лексичних і фразеологічних одиниць релігійної сфери у праці з робочою назвою «Словник мови творчої особистості». Представлено концепцію і принципи укладання словникової статті. Новаторський підхід до організації статті в словнику пов’язаний з прагненням відтворити в лексикографічному форматі мовну особистість автора, його світогляд і художній світ, втілений в одиницях сакральної сфери. До таких лексикографічних параметрів належать метамова словника: структура дефініцій і перехресних відсилань, а також формат довідкової частини, зокрема лінгвокультурного та історичного коментаря до реєстрових одиниць – знаків певної доби, певного суспільного середовища та тпу свідомості носіїв мови.

Ключові слова: *словник мови творчої особистості, словникова стаття, джерельна база, метамова словника, реєстрова одиниця, додаткова частина, довідкова частина.*

Одне з пріоритетних завдань сучасної лінгвістики вчені вбачають у з’ясуванні «способів вербалізації релігійної діяльності знань та досвіду української спільноти» [Ковтун 2018: 1]. Мова духовної сфери – релігійний стиль (інші назви – конфесійний стиль (С. Я. Єрмоленко), сакральний стиль В. В. Німчук), богословський стиль (Н. Д. Бабич) у творах сучасних письменників посідає особливе місце. Свідченням усталення певного позначення цього різновиду мови може слугувати стаття «Конфесійний стиль» Л.Л. Шевченко з енциклопедії «Українська мова»: Конфесійний стиль (від лат. confessio – визнання) – стильовий різновид української мови, який обслуговує релігійні потреби суспільства; це стиль перекладної культової (Біблія, житія, апокрифи тощо) й оригінальної (проповіді, послання, тлумачення Святого Письма, молитви, складені священнослужителями української церкви) літератури (с. 273).

Головна причина зацікавленості дослідників тематичною групою слів на позначення релігійних понять – їх тісний зв’язок з історією і культурою українців, відтворення ними мовомислення та світосприймання нашого народу. Українське радянське мовознавство минулого століття з ідеологічних причин досліджувало релігійну лексику принагідно. Сьогодні об’єктом дослідження лінгвістів є походження української релігійної тер-

мінології, її уніфікування та кодифікування (Л. Г. Боярова, Н. Д. Бабич, Н. Ф. Клименко, Н. В. Пуряєва, М. С. Скаб та ін.), питання функціонування релігійних слів поза межами релігійної сфери (С. П. Бибик, Є. А. Карпіловська, Ж. В. Колоїз, В. М. Русанівський, Н. М. Сологуб, О. Г. Тодор та ін.), проблема перекладу релігійних текстів (Н. Д. Арутюнова, Ю. Д. Апресян, Т. М. Берест, А. М. Куза, Н. В. Піддубна та ін.), дослідження окремих концептів (П. В. Мацьків, М. С. Скаб, А. М. Сірант та ін.) тощо.

Виявити рівень усталеності лексичних та фразеологічних одиниць зі-сфери релігії як продуктів актуальної українськомовної практики покликана сучасна українська лексикографія, яка розробляє і реалізує нові форми відображення динаміки значень таких одиниць у новітніхсловниках як основних джерелах відображення національної концептуальної та мовної картини світу.

Створений лексикографами Інституту української мови НАН України «Словник мови творчої особистості», продовжуючи кращі традиції тлумачної лексикографії, водночас є інноваційним інтегральним джерелом з відтворення неолексиконів окремих письменників та увиразнення концептуальних домінант світобачення, зокрема релігійного, українців кінця ХХ – початку ХХІ століття. Релігійна сфера у словнику відтворена на основі напрацьованої авторами і реалізованої методології моделювання мовної картини світу творчих особистостей. Системним опрацюванням провідних релігійних мотивів мовотворчості письменників, всебічним дослідженням мовних засобів їхнього відтворення та найновішими засобами лексикографування Словник мови творчої особистості відповідає на актуальні завдання сучасної лінгвоукраїністики і певною мірою заповнює прогалину в лексикографуванні релігійної сфери.

У «Словнику мови творчої особистості» розбудова нової джерельної бази академічної лексикографії, зорієнтованої на створення нових тлумачних словників, передусім тлумачного словника лексичного ядра сучасної української мови, відбувається на основі творів письменників-класиків – Олеся Гончара, Івана Дзюби, Миколи Лукаша, Євгена Сверстюка, Григора Тютюнника та найсучасніших творчих особистостей, які виявляють особливу увагу до проблем духовного й морально-естетичного життя суспільства, зокрема Оксани Забужко та Юрія Андруховича. Це та джерельна база, яку досі спеціально не опрацьовували і яка має істотно доповнити, а можливо, й змінити уявлення про нинішнє ядро лексичної системи української мови, її активний словниковий запас загалом і місце в ньому одиниць релігійної сфери.

Праці творчих особистостей об’єднує ідея утвердження незалежної держави, остаточної перемоги над соціалістичним ладом («подолання ідола»), побудови нового суспільства («ДомуОтця»), виховання духовної осо-

бистості («материного сина»). Дослідницький метод, використовуваний письменниками, – розмежування «свого» і «чужого», «високого» і «низького», образне відтворення його в слові. Реалізації творчого задуму підпорядкована чітка система образів, побудована за опозиційним принципом і втілена в лексичних і фразеологічних одиницях. Головна опозиція – «свій» / «чужий» – реалізована через словосполучення *материні сини / блудні сини і дочки*, які, у свою чергу, залежно від контексту, представлені опозиційними парами. Відповідно,*діти дому Отця* (батьківського дому) – *раби Божі, індивідуальності, великі світила* протиставлені *вдоволеним рабам, міщанському болоту, перевертням, напівукраїнцям, суб'єктам напівкультури, рабам рабів, самовдоволеним рабам, юрбі*. Материн син – це *чесний священник, священник-подвижник, священник-патріот*, якому протистоїть інший тип священника – *клерикалізованого більшовика, лицедія, неопоганина, балакуна про духовність. Слово Боже* протистоїть *слову епохи будівництва комунізму,* окресленому низкою епітетів: *програмоване, конвойоване, залякане, ослаблене, непевне, глухе, закріпачене, водянисто-рожеве*, яке належить піднести до рівня національного письменства, як і традицію – *руйновану, підсічену в корені, розмиту. Бездуховність,* як антипод усіх вартостей, протистоїть *духовності* й представлена в образі розбитого корита з відомої казки.

Розмаїттям позначені мовні засоби, що їх використовують творчі особистості у процесі «ословлення» думки, реакції на довкілля, оцінки певних реалій, явищ, подій, процесів духовної сфери, серед яких: прецедентні імена-символи: *Вавилонська вежа, Вифлеємська гора, Голґота, Мойсеєві скрижалі, Одіссей, Олімп*; порівняння: *дзвін джерела, ясний, як вранішня молитва*; *чотири Євангелії, наче велетенські чотири дзвони в блакитній дзвіниці неба*; метафора: *велике море вселюдської духовности*; метонімія: *книжки теж ідуть стежками блудного сина і несуть у собі всі людські слабкості*; антитеза: *відходити од великого Бога й творити собі золотих ідолів*; обігрування форми слова на підставі народної етимології, вкладання у неї нового змісту: *В українській мові є християнське позитивне слово «убогий»...Вбогий– значить у Бога, ближче до Бога, до своєї суті*. Наукова етимологія слова *убогий* – бідний, недорогий; мізерний; нікчемний, зафіксована в Етимологічному словнику української мови, сягає праслов'янських відповідників ǫbogъ з первісним значенням «позбавлений багатства» і ǫbogъjь, утвореного поєднанням кореня bog-, наявного в праслов'янських одиницях bogъ, bogatъ і тут заперечного суфікса ǫ- (т. 6, с. 11 – 12).

Можна стисло окреслити й основні особливості мови творчої особистості, багато в чому спільні для всіх досліджуваних авторів, осмислених і поданих у формі сакрально-релігійних знаків, символів і стереотипів, серед яких: авторські неосемантизми (нові значення відомих слів): *безбожність*

«жорстокість»; нові похідні: *каїністи; іконізація, іконізувати*; авторські перифрази-знаки засадничих концептів картини світу творчої особистості: *апостол любови, духовна твердиня, сатанинська ціль, чорні в очах хрести, будувати святиню в серці*; розширення вихідного значення: *проселіт, кумир, ідол*; метонімія (перенесення назви) за суміжністю: *преображення* «свято» → «процес та його результат», за подібністю: *Дім Отця, Вавилонська вежа*; уживання релігійної лексики в публіцистичному тексті для вираження авторської оцінки: *блудословіє, маслосвятіє*; переосмислене вживання вкраплень-церковнослов'янізмів: *жестоковийний*.

Для створення образності автори вдаються до широкого використання прийому зіставлення прямого і переносного значень слова, коли закріплене в народній мові переносне значення починає сприйматися на фоні прямого, через пряме, повторно набуваючи переносного значення. Така двозначність зумовлена: а) використанням слів – синонімів до прямого значення (*смерть сиділа в камері, ..зазирала в душу – і під її поглядом прояснювались абсолюти*); б) певною зміною правописних властивостей слова (*Ґолґота слави, розуміти серцем*), в) вживанням при мовній метафорі порівняння, що вказує на пряме значення слова (*Душа, вибілена стражданнями, як білий птах*; *Як важко, як фатально він прощався з Мадонною – наче зі своєю душею*).

Фактичний матеріал засвідчує значну активність творчих особистостей у творенні оригінальних номінацій. Неологізми в «Словнику мови творчої особистості» – це головним чином однокореневі слова з позитивною і негативною оцінністю, утворені переважно від українських основ за українськими словотвірними моделями, основна функція яких – стисло передати завжди гостру, влучну думку. Сформований реєстр словника засвідчує певні тенденції в індивідуально-авторському словотворенні творчих особистостей. Найбільшу активність у їхніх творах виявляють суфікси **-ість** (*соборноправність*), **-изація/-ізація** (*іконізація*), **-ств**(о)/**-тв**(о) (*безбожництво, боговідступництво, мучеництво, неоязичництво*). Серед активних префіксів – **анти-** (*антибог, антирелігія, антисектантський, антихристиянство, антихристиянський, антикатолицький, антилюдина*), **проти-** (*протидуховний*), **само-** (*самоофіра, самопосвята*). Для творення композитів активно використано як питомі, так і іншомовні основи: **нео-** (*неопоганин, неоязичництво*), **високо-** (*високопророчий*), **само-** (*самоофіра, самопосвята*). У назвах осіб на **-ець**, за свідченням дослідників, виявляється традиція старої української книжної і простої мови у вигляді композиції [Кислюк 2017: 296] (*богоборець, миротворець*). В основікомпозитів – абстрактнихіменників лежать назвиключовихєвангельських понять: Бог, душа, серце, любов, дух, Син, Отець, милосердя (*богоборство, боговідступництво, богозневага, богохульство*). Трапляютьсякомпозити на **-ство** (*безбожництво, боговідступництво, мучеництво, неоязичництво*) та ***-ьје**

(*блудословіє, братолюбіє, многоглаголанн я*і *многоглаголаніє, маслосвятіє*). Серед іменників на позначення осіб переважають віддієслівні похідні, утворені за допомогою суфікса **-тель** (*Учитель, Утішитель, Спаситель*). Також засвідчено: позначення того самого об'єкта в градуальних опозиціях (*релігійність - напіврелігійність, християни – напівхристияни*). До мовних особливостей творчих особистостей належать авторські вживання давно відомих слів, серед яких: кальки з грецької мови (*благодать, благочестя, благословення, благовістити*), основоскладання (*блудословіє, богослужіння, маслосвятіє*).

У працях творчих особистостей виділяємо: а) перифразні деривати релігійних найменувань (*безбожність* «жорстокість»); б) розлогі гнізда відрелігійних інновацій (*каїни, каїністи; іконізація, іконізувати*); в) одиниці відтворення індивідуального світосприйняття (*розгіпнотизовуватися*); г) номінації художньо-естетичного увиразнення зображуваного (*апостол любови, країна праведників, цитадель Духу, духовна твердиня, сатанинська ціль; чорні в очах хрести, будувати святиню в серці*).

У розвитку ідіолектів творчих особистостей можна простежити чітку лінію, спрямовану на перенесення власних імен з властивих їм релігійних сюжетів на змалювання світу сучасної людини, як його уявляє автор, долаючи часову відстань. Означальна здатність власних імен у вторинній функції спирається на уявлення про референта власного імені як сукупність властивостей, що слугують підставою для номінації. Необхідною умовою для успішного сприйняття і розуміння власного імені в означальній функції як своєрідного семантичного центру є його самостійне введення, оскільки поява навіть однофункціонального з власним іменем кваліфікатора ускладнює розуміння змісту: *Це вже було остаточне прощання з* ***Мадонною*** *– це освічення «чортовому вітрові», що дме проти Христа, і проти Рабіндраната, і проти погляду Заходу на «похід звіра»…* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 203). Назви осіб у вторинній функції можуть стосуватися особи (*Тільки величезний авторитет православної церкви 1649 року забезпечив Богданові Хмельницькому всенародне визнання й тріюмфальний* [тріумфальний] *в'їзд до Києва, де його дзвонами вітали як «другого Мойсея»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 34). Топонімічні назви співвідносні з місцем: *Самопізнання і самоствердження на висхідній дорозі, що веде на гору – чи Сінай чи Ґолґоту, чи Сізіфову гору* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 82), або вживаються у складі метафоричного визначення: *Власне, він* [Василь Стус] *уже давно шукав свого шляху, пориваючись у рідну стихію – нагору, несмілодумаючи про Олімп* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 2014 (1999), 215).

Актуальним завданням на сьогодні лексикологи вважають вивчення власне семантичних неологізмів як невід'ємної частини ідіолекту пись-

менника [Вокальчук 2004: 23; Карпова 1989: 11; Колоїз 2015: 7]. Багато узуальних лексем у працях творчих особистостей набувають нового значення. Так до реєстру «Словника мови творчих особистостей» внесено з відкоригованим тлумаченням наявну в СУМі лексему *убогий*, що має там сім значень – усі з семою «бідний», проте авторське підкреслено християнське сприйняття цього слова схиляє до відтворення його в «Словнику мови творчої особистості» в такий спосіб:

убо́гий*, -а, -е. Який живе за Божими заповідями, духовно багатий, високоморальний. *В українській мові є християнське позитивне слово «убогий». Убогий чоловік – це свій чоловік. Убога, але чиста хата – наша хата. Історично ми зріднилися зі станом убогости в нашому багатому краї. ..Вбога – значить у Бога, ближче до Бога, до своєї суті… Це поняття дуже пов'язане з поетичним нашим світоглядом, з українськими піснями і думами. Воно гармонує з християнським вченням про вічну відкритість душі Богов* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 101). – У СУМ: бідний; старець, жебрак; мізерний, нікчемний. Пор. також звернення кириломефодіївців до росіян і поляків: «Україна, вбога сестра ваша…» та чимало промовистих прикладів у творах Т.Г. Шевченка, зокрема в поезії «Доля»: *Ходімо ж, доленько моя! Мій друже вбогий, нелукавий!*

Особливу увагу дослідники зосереджують на можливості уніфікування й кодифікування сучасної української релігійної термінології, передусім коли йдеться про функціонування релігійних слів і виразів за межами релігійної сфери, а також на проблемі адекватного перекладу релігійних текстів засобами української мови [Єрмоленко 2010: 156; Ковтун 2018: 6]. Наприклад, ужитий Є. Сверстюком церковнослов'янізм *жестоковийний,* за яким стоїть образ упряжної тварини, яка не згинає шию і не дає себе загнуздати, тобто має значення «з твердою шиєю, упертий», забезпечений низкою синонімів «жорсткий, непокірний, непохитний, невблаганний, упертий; твердокам'яний, твердошиїй». Термін *жестоковийний* – калька гр. σκληροτράχηλος у перекладі Септуагінти на церковнослов'янську мову, де вона має два відповідники – «жорсткий» і «жорстокий»; у перекладах з Вульгати поняття «жорстокий» відсутнє; так само в івриті *ам каше ореф* означає «жорсткошиїй»), тобто поєднання слів *жорсткий*і *вия* «шия» – «який не згинає шию, не хилить голову». У перекладі Біблії І. Огієнка церковнослов'янізм *жестоковийний*, ужитий п'ять раз стосовно народу Ізраїлю, послідовно передано лексемою *твердошиїй* – Вих. 32:9, 33:3, 33:5; Повт. зак. 9:6, 9:13). З огляду на контекст є підстави припустити, що автор ужив церковнослов'янізм не випадково, а саме з орієнтацією на помилкову давньогрецьку сему «жорстокий». Лексикографічно відтворюємо зазначену лексему в «Словнику мови творчої особистості» таким чином:

жестокови́йний, -а, -е, *ц.-сл., перен.* Непокірний, упертий, непохитний. *Нині релігійна хвиля, по суті, не натрапляє на перешкоди. От тільки*

дуже мілка та хвиля і мало тієї вологи. І, по суті, головною перешкодою тій хвилі стає ***«жестоковийна»,*** *затверділа у гріховності, закореніла в службізмі казенна Церква* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 75). – Образ упряжної тварини, яка не згинає шию і не дає себе загнуздати: «з твердою шиєю, упертий» (калька гр. σκληροτράχηλος (переклад Септуагінти на церковнослов'янську мову), що має два відповідники – «жорсткий» і «жорстокий»; у Вульгаті поняття «жорстокий» відсутнє; так само в івриті *ам каше ореф* «жорсткошийний»), тобто наявне поєднання слів *жорсткий*і *вия* «шия» – «який не згинає шию, не хилить голову». Пор. також переклад Біблії І. Огієнка: церковнослов'янізм *жестоковийний*, вжитий у Біблії п'ять раз (Вих. 32:9, 33:3, 33:5; Повт.зак. 9:6, 9:13), послідовно передано лексемою *твердошиїй*.

Як можна бачити з наведених вище прикладів, специфічною особливістю зведеного «Словника мови творчої особистості» є будова словникової статті (мікроструктури в макроструктурі). Це лексикографічний текст особливого типу, структуру якого визначають лексикографічні параметри, пов'язані з прагненням відтворити в лексикографічному форматі мовну особистість кожного автора, його світогляд і художній смак. Маючи всі складники метамови традиційних тлумачних словників (наголос в описуваних одиницях реєстру, граматичні та стилістичні ремарки, позначки варіантів слів та типів фразеологізмів, повні описові і відсильні формули тлумачення, зведення варіантів слів та стійких сполучень слів і т. ін.), словник має певні специфічні типологічні риси та принципи побудови статті як самостійної структурної одиниці: опис слова відповідно до його наповнення в мові автора, що передбачає своєрідний поділ словникової статті (значення, відтінки значення, фразеологія, історико-культурний коментар, довідки про походження та особливості авторського вживання), кількість і обсяг ілюстрацій для розкриття всіх різновидів слововживання, систему перехресних посилань між словниковими статтями, що набуває особливого значення при лексикографуванні одиниць релігійної сфери. Повноту лексикографічного опрацювання одиниць зі сфери релігії у «Словнику мови творчої особистості» можна бачити на прикладі словосполучення *Новий завіт*. Так, зафіксований у СУМ термін *Новий завіт* має значення «церковна книга, яка містить у собі виклад християнської релігії» і проілюстрований однією журнальною цитатою. У «Словнику мови творчої особистості згідно з авторським текстом подано обидва слова з початковими великими літерами, скориговано і розширено тлумачну частину, доповнено її двома переносними значеннями, у довідковій частині представлено значення, зафіксоване в СУМ, подано етимологічну довідку, історико-культурний коментар, відзначено протиставлення між статтями, зроблено посилання до споріднених статей, наявних у реєстрі:

завíт: Новий Завíт* [грец. ΚαινὴΔιαθήκη, Kainē Diathēkē]. **1.** *бібл.* Священна книга християнства, частина Біблії, написана отцями християнської церкви, проповідниками християнського віровчення, давньогрецькою мовою; містить 27 книг, текст яких є єдиним для усіх християн. *Незабаромприйшламаленькабандероля*[бандероль]*, оцінена в 20 карбованців– **«Новий Завіт»*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 152). **2.** *перен.* Те, щонагадує, з чимасоціюються, щоозначаєновіякіснівідносиниміж Богом і людиною. *Можна величати Шевченка словами молитви «Отче наш», можна його книгу величати **«Новим Завітом»** – від цього поет не буде для нас ближчим. Творення ідола і розвінчання Бога – це різні точки цієї самої парадигми. Кожен по-справжньому великий потребує не звеличення, а розуміння його джерел і святинь. І такої ж, як у нього, поваги до цих святинь* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 164); **3.** *перен.* Той, хто уособлює Боже одкровення, хто являє собою центральне відкриття Богом Самого Себе і Своєї волі людям. *Нова примітивізація Шевченка («батько нації», «наш **Новий Завіт**») .. – це друге коло того самого пропагандистського радянського літературознавства. Іконізувати поета – це погасити і загубити…* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 169). – У СУМ: уточн. пряме знач. («церковна книга, яка містить у собі виклад християнської релігії»), додано переносні знач., коментар. – Поняття «Новий Завіт» у теперішньому розумінні вперше було використано апостолом Павлом у першому та другому посланні до коринфян. Новий Завіт розповідає про союз Бога з людством через Ісуса Христа. У старому Завіті цей термін зустрічається лише один раз – у книзі пророка Єремії (*Ось дні наступають, говорить Господь, і складу Я із домом Ізраїлевим і з Юдиним домом Новий Заповіт* – 31: 31, пер. І. Огієнка). У дохристиянські часи поняття «Новий Завіт» або «Новий Союз» (у розумінні союзу з Богом) стосовно себе використовували члени іудейської кумранської общини. У синоптичних Євангеліях це поняття використовує сам Христос – Мт. 26: 28; Мк. 14: 24; Лк. 22: 20. – Пор. прот. **Старúй Завíт.** – Див. **Євангéлія** (*норм.* Єва́нгеліє); **єва́нгельське Слóво; завíт Христá; дéсять зáповідей Госпóдніх.**

До деяких реєстрових слів подано також додаткову інформацію порівняльного характеру під кутом зору змісту, форми, способу творення:

а) з узуальними словами:

блудослóвіє, -я, *с., книжн.* Маніпуляція словами. *Не будемо говорити про **блудословіє,** коли називають Чорнобильську катастрофу – аварією реактора, а голод 1933 – недородом* (Є. Сврстюк, Блудні сини України, 1993, 82). – Пор. словоблудіє – пусті, беззмістовні, безпредметні розмови, базікання, балаканина.

б) з новотворами того самого автора, або трансформаціями відомих висловів:

бог*, Бог, -а, *ч.* **1.** За релігійними уявленнями: всезагальне світове начало, творець неба і землі, усього сущого; у християнстві один у трьох лицях (іпостасях): Бог Отець, Бог Син і Бог Святий Дух. *Дуже характерний для Шевченка штрих: у великі хвилини перед ним завжди стоїть* ***Бог*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 185); *Більшовизм – це сила протиприродна. Злочин був для них* [більшовиків]*лише засобом, продиктованим сатанинською ціллю – гординею кумира стати* ***богом*** *і вчителем усього світу* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 21). – Див. **Найви́ща Осо́ба; Пантокра́тор. 2.** *перен.* Одухотворення, натхнення, просвітлення. ***Бог*** *у душі поета і пророка – зовсім не той образ, що в душі смиренного священика* [священника](Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 180). – У СУМ: з малої літери; уявна надприродна істота; найбільший умілець у чомусь. – Див. **з і́скрою Бо́жою; ма́ти в руці́ Бо́жий дар; проковтну́ти і́скру Бо́жу.**

в) з новотворами інших авторів:

душа́-пта́шка, ~і-~и, *ж.* Безсмертна основа в людині, що покинула когось після смерті і знову відродилася в матеріальній оболонці птаха. *Розплачувалися за гріхи тих, що «правдою торгують і Господа зневажають», не лише їхні внуки, а мільйони білесеньких* ***душ-пташок*** *(«Великий льох»), непорочних у своїй простоті* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 133). – Птах – широко розповсюджений символ духа і душі в давньому світі, який зберіг це значення у християнській символіці. Уявлення про душу у вигляді птаха відомі в давніх культурах Єгипту, Греції, Китаю, Сибіру. Зв'язок пташки з душею людини робить її ідеальним посланцем божественних сфер. На Світовому Дереві або Дереві Життя місце птахів на його вершині. Пор. у християнстві птахи – крилаті душі, все духовне, душі в раю. Немовля Христос часто зображується з птахом у руках). – Пор. уТ.Г. Шевченка: пташки-душі (СМШ-64, т. 1, с. 215). У текст Є. Сверстюка вплетено цитату з «І мертвим, і живим…» Т.Г. Шевченка – *правдою торгують, Господа зневажають*.

Довідку – відомості про фіксацію реєстрової одиниці в академічних нормативних тлумачних і фразеологічних словниках (СУМ, СУМД, СУМЖ, СФУМ, ФСУМ) подано після ілюстративної частини статті після тире:

анти́христ*, -а, *ч.* **1.** *бібл.* Людина, противник, антипод Христа, який видає себе за Месію, але має злу сутність. *Убивства, розбещеність, хтивість, ідолопоклонство, грабунок, обман, гордість, самовпевненість, марнослав'я, ненависть до істини і гоніння на добру й порядну людину – ці прогнози актів* ***Антихриста****, закладені у феномені зла й олжі. Вони написані тисячі років тому* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 20). **2.** *перен.* Людина, яка робить злі і руйнівні вчинки, діяння. *А тим часом падіння влади* ***Антихриста*** *в Європі* [Європі] *почалось уже після по-*

разки фашизму. Саме тоді настала хвиля клерикалізації Німеччини, Польщі... Нарешті та хвиля захоплює і пустелі червоної імперії зла (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 39); *Народ сам фанатичний блиск його* [Василя Липківського] *очей сприймав як заклик до опору владі* ***антихриста*** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2007), 27). **3.** *перен.* Про того, хто уособлює антилюдяну, антигуманну владу. *На нього* [П.Г. Тичину] *влада звернула особливу увагу вже після публікації в 1926 році твору „Чистила мати картоплю» – там голодна мати картає сина-комуніста:* ***Ленін*** *–* ***антихрист*** *явився, мій сину, а ти проти мене* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 39). || Як прикладка. ***Ленін-антихрист*** *явився – це не якась зовнішня символіка часу, а це структурні форми поетики, і за ними стоїть суть* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 42). – У СУМ: *розм., заст*., противник Христа, лайливе слово. – За назвою персонажа християнської есхатології, біблійних, церковних та інших пророцтв про останні дні світу. – Див. **князь сві́ту цьо́го; князь тьми; Мефісто́фель.**

Додаткову частину подано двояко:

1) після реєстрової одиниці у квадратних дужках (це переважно інформація етимологічного характеру):

Пантокра́тор [з грец. παντός – все і κράτος – сила, влада], -а, *ч., рел.* Вседержитель, Всевишній. *Микола Руденко пішов проти течії не з особистих мотивів. Усе в ньому – від усеплодющої Землі і від усемогутнього Неба! «Зустріч з* ***Пантократором*** *для мене, атеїста, була великим потрясінням… Три дні я прожив з полум'яним шоломом на голові… Мене палив Космос… Я вдячний таємничим силам, що вели мене через усе моє життя. Вони знали, що мені належить робити, знали набагато краще за мене». Хто ще може дати такі свідчення про себе, не боячись прославитися божевільним?* (СвСГЖ, 2014 (2009), 321 – 322). – Поясне зображення Христа як Царя Небесного і Судді у склепінні купола християнського храму, який благословляє правою рукою, тримаючи Євангеліє в лівій;

2) у кінці статті після паспортизованої цитати, відділеної крапкою і тире:

лю́ди: лю́ди до́брої во́лі*. Чесні, прямі особистості, які щиро прагнуть до миру, до блага всіх народів. *У сучасній політичній фразеології дедалі частіше повторюються поняття – «спільний европейський* [європейський] *дім», «загальнолюдські цінності», «духовна спадщина». Раніше любили поняття* ***«люди доброї волі»,*** *бо наповнювали його радянським змістом: довірливі добрі простаки, готові боротися проти своїх урядів під нашими гаслами «мир і щастя», соціялізм* [соціалізм]… (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 168). – У СУМ.: чесні люди, які прагнуть миру й дружби між народами. – Крилатий вислів в українській, російській та інших мовах, що сягає грец. ἐπὶ γῆς εἰσήνης ἀνθρώποις εὐδοκία, лат.

interrapaxhominibusbonaevoluntatis, укр. Слава Богу на висоті, і на землі мир, у людях добра воля! – переклад І. Огієнка) – вислів з Євангелія від Луки (2: 14) на позначення сукупного найменування людей, які, підкоряючись Божій волі, керуються у своєму житті добрими, щирими і чистими намірами. Фраза вживалася в Росії ще в XIX ст. Нова хвиля популярності в СРСР була пов'язана з уживанням в тексті Стокгольмської відозви (1950 рік). За кордоном продовжують вживати в суспільно-політичному контексті одночасної адресації до громадян однієї або багатьох країн.

Паспортизовані ілюстрації наведено курсивом у хронологічному порядку (за наявності – з творів усіх заявлених авторів) у хронологічному порядку: від раніших до пізніших фіксацій, пояснювану одиницю (слово чи словосполуку) виділено напівжирним шрифтом. Цитати з творів одного часу подано в такій послідовності: спочатку ілюстрації з твору художнього, потім – з творів інших стилів. У паспортизації цитат у дужках наведено перший ініціал та прізвище автора, далі через кому – назва твору, потім після коми – рік, том (якщо є), сторінка; якщо всередині видання додатково зазначено час першої публікації, у паспортизації цитати його зазначено в круглих дужках після року видання, на який іде покликання (знак «астериск», оформлений як надрядковий значок, використано для позначення слів та сполучень слів, які були в реєстрі СУМ, СУМЖ і СУМД):

апокаліпти́чний*, апокаліпси́чний*, -а, -е. Який набуває жахливих катастрофічних розмірів, віщує смерть, загибель; кінецьсвітній. *Вік страшних пошестей чуми і мору – вік XV – вважався* ***апокаліптичним*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 62); *Торфовища горять довкола Москви, і вся столиця в диму, люди задихаються. Оце наслідки осушування… Земля горить углиб на кілька метрів… Така* ***апокаліптична*** *відповідь природи на глумління над нею* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1971), т. 2, 123); *Чорний ліс повен шуму, чорне небо повне хмар. Десь за лісом місто, воно загравно підсвітило хмари – і це тільки посилює* ***апокаліпсичну*** *похмурість всього* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1964), т. 1, 344).

Оскільки сучасний читач надає перевагу словнику, що містить не тільки повні і всебічні знання про мову, але й спектр енциклопедичних знань про явище, або реалію, названі реєстровою одиницею, за потреби, у дужках у кінці статті наводиться історико-культурний коментар. Етимологічна довідка дає змогу простежити історичні витоки реєстрового слова (як зовнішнє, формальне, так і семантичне походження):

Єго́ва [івр. YHWY– «(Він) буде», «(Він) живий», «Сущий»], -и, *ч.* Ягве. *Франка тривожить трагедія пророка, що попри всі очевидні факти громадської порізненості, попри всі нашіптування темних демонів пустелі й навіть жорстоку волю самого* ***Єгови****, прокладає своєму народові шлях до обітованої землі..* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 317). – Варіант транслітерації – передавання написання, давньоєврейська

вимова нам невідома одного з імен Бога в українських перекладах Старого Завіту, що відповідає тетраграматону (написанню з чотирьох літер) в оригінальному тексті Біблії давньоєврейською (гебрайською) мовою. Починаючи з Септуагінти – перекладу елліністичним давньогрецьким койне (III – 1 ст. до н. е., Александрія в Єгипті, Переклад сімдесяти тлумачів (старців) використовується як альтернатива традиційному перекладу словом *Господь*).

До деяких слів, зокрема складноскорочених і латиницею, подано інформацію про походження, вимову й написання:

Eccehomo [з лат. – це людина]. Слова Понтія Пилата про Ісуса Христа. *Христос приходить не усунути Закон, а виконати його – утвердити Волю Отця, що послав Його. Кожною сторінкою життя Він утверджує в світі нові ідеали – Істини, Добра, Краси. Він являє вчинки, що можуть бути піднесені до рангу закону. ..Це дає підставу чужому – прокураторові, що присудив Христа до страти, сказати слова подиву: ECCEHOMO*(Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 77). – Латинський переклад з Вульгати грецького виразу Ἰδοὺ ὁ ἀνθρωπος, з яким, згідно з Євангелієм прокуратор Іудеї Понтій Пилат показав народу Єрусалимапісля бичування Ісуса Христа, одягненого в багряницю і увінчаного терновим вінком, бажаючи збудити співчуття натовпу: *І вийшов назовні Ісус, у терновім вінку та в багрянім плащі. А Пилат до них каже: Оце Чоловік!* (Іван 19: 5), пер. І. Огієнка.

За допомогою перехресних посилань із застосуванням приміток *див.* (дивись) і *пор. прот.* (порівняй протилежне) увиразнюємо два наявні у зведеному «Словнику мови творчої особистості» опозиційні поняття – «Бездуховність, моральний занепад атеїстичного суспільства» та «Духовність, моральне й естетичне відродження українців за умов незалежності»:

зако́н: Зако́н Божий*, *рел.* Сукупність заповідей Бога як духовно-моральних правил життя і діяльності людини, спільноти. *Христос приходить не усунути Закон, а виконати його – утвердити Волю Отця, що послав Його. ..Звідти почалась наша віра, наша мудрість, наша етика й мораль. Хоч би як ми збивались на стежки блудного сина, здичавілого сина – над нами століттями височів ідеал, і в найтемнішу ніч все ж світився над ним німб святости, і висока дорога кликала, і ласкава рука прощала. Були хвилі жорстокосердя та безбожної сваволі, але над усіма законами десь височів* ***Закон Божий*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 77). – У СУМ: закон божий – у дореволюційній школі – спеціальна дисципліна, що вивчала основи православного віровчення. – Пор. прот. **стрипти́з безбо́жництва.** – Див. **жи́ти за за́повідями Госпо́дніми.**

стрипти́з: стрипти́з безбо́жництва, *перен.* Заперечення існування Бога, відкрита, демонстративна відмова від релігійних вірувань. *В* ***стриптизах безбожництва*** *все це загубилося, і замість самоповаги й гідности*

вискочило «я» як альфа та омега сущого (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, (1991), 173).

за́повідь: де́сять за́повідей Госпо́дніх, *бібл.* Вказівки, десять основних законів, котрі, за текстом П'ятикнижжя, або Тори, були дані самим Богом на горі Синай приблизно через п'ятдесят днів після того, як євреї залишили Єгипет. *З усіх служб, які судилося нести нашим народам, більшовицька була найтяжчою: вона морально розкладала, нівелювала і замість* ***десяти заповідей Господніх*** *нав'язувала десять заповідей насильства й обману* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 116). – Десять заповідей, записаних Богом на камені (скрижалях), й пізніше відображених Мойсеєм у біблійній книзі Вихід 20: 3 – 17. – Пор. прот. **де́сять за́повідей наси́льства й обма́ну.** – Див. **Мойсе́й зі скрижа́лями і Христо́с з про́повіддю на Горі́.**

за́повідь: де́сять за́повідей наси́льства й обма́ну, *перен.* Суворі правила поведінки, наухильний обов'язок, що передбачає примусовий вплив на кого-небудь, уведення когось в оману. *З усіх служб, які судилося нести нашим народам, більшовицька була найтяжчою: вона морально розкладала, нівелювала і замість десяти заповідей Господніх нав'язувала* ***десять заповідей насильства й обману*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 116). – Алюзія на «Моральний кодекс будівника комунізму» – звід принципів комуністичної моралі, що увійшов до тексту Третьої Програми КПРС і Статуту КПРС, прийнятих XXII з'їздом, 1961. – Пор. прот. **де́сять за́повідей Госпо́дніх.** – Див. **служи́ти обря́д на честь і́дола; закон кримінального сві́ту.**

Спираючись на потужну теоретичну і джерельну базу, «Словник мови творчої особистості XX – поч. XXI ст.» є важливим джерелом фіксації лексико-фразеологічного складу української літературної мови; він забезпечує належну реєстрацію й необхідну нормалізацію сучасного стану лексикону та фраземікону української літературної мови. Нова лексикографічна праця – важливе джерело фіксації релігійного лексико-фразеологічного складу української літературної мови, надійне підґрунтя для укладання активного тлумачного словника лексичної і фразеологічної основи української мови початку XXI ст. в усій його тематичній повноті.

Література

1. Вокальчук Г. М. Авторськийнеологізм в українськійпоезії XX століття (лексикографічний аспект): *Монографія*. – Рівне: Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. – 524 с.

2. Єрмоленко С. Я. «Високий лет з надламаним крилом» (замість передмови) // Українська індивідуально-авторська неографія. Словотворчість шістдесятників. Василь Стус, Ігор Калинець, Іван Світличний, Григорій Чубай. – Вип. 4. – Рівне, Острог, 2010. – С. 155 – 157.

3. Карпова О. М. Словари языка писателей: Монография. – М.: Изд-во МПИ, 1989. – 108 с.

4. Кислюк Л. П. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку: *Монографія.* – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 424 с.

5. Ковтун А. А. Семантичні деривати в релігійній лексиці української мови: творення, розвиток і сучасне функціонування: Автореф. дис. … д-ра філол. наук. – Чернівці, 2018. – 35 с.

6. Колоїз Ж. В. Неузуальнесловотворення : [монографія] / Ж.В. Колоїз. КривийРіг : НПП Астерікс, 2015. – 156 с.

7. Сверстюк Є. О. Блудні сини України.Блудні сини України. – К., 1993. – 256 с.: іл.

8. Сверстюк Є. О. Світлі голоси життя. – К.: ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2014. – 768 с.

9. Сверстюк Є. О. На полі чести. – К.: ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2015. – 368 с. + 96 с. іл.

10. Українська мова: Енциклопедія. / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. І доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.: іл.

References

1. Vokalchuk, G. M. Author's neologism in Ukrainian poetry of the twentieth century (lexicographic aspect): Monograph. – Rivne: Scientific and Publishing Center "Perspective", 2004. – 524 p.

2. Yermolenko, S. Ya. "High flight with a broken wing" (instead of a preface) // Ukrainian individual-author's neography. Word formation of the sixties. Vasyl Stus, IhorKalinets, Ivan Svitlychny, HryhoriyChubai. – Vip. 4. – Rivne, Ostrog, 2010. - P. 155 - 157.

3. Karpova, O. M. Writers' language dictionaries: Monograph. – M .: Izd-vo MPI, 1989. – 108 s.

4. Kislyuk, L. P. Modern Ukrainian word-forming nomination: resources and development trends: Monograph. – Kyiv: Dmytro Burago Publishing House, 2017. – 424 p.

5. Kovtun, A. A. Semantic derivatives in the religious vocabulary of the Ukrainian language: creation, development and modern functioning: Abstract. dis. … Dr. Philol. Science. – Chernivtsi, 2018. – 35 p.

6. Koloiz, Zh. V. Neuzual word formation: [monograph] / Zh.V. Coliseum. KryvyiRih: NPP Asterix, 2015. – 156 p.

7. SverstyukYe.O. Prodigal sons of Ukraine. Prodigal sons of Ukraine. – K., 1993. – 256 c.: іл.

8. Sverstyuk Ye.O. Bright voices of life. – Kyiv: Clio Publishing House LLC, 2014. – 768 p.

9. Sverstyuk, Ye. O. On the field of honor. – Kyiv: Clio Publishing House LLC, 2015. – 368 p. + 96 s. il.

10. Ukrainian language: Encyclopedia. / Editor .: Rusanivsky V.M. (co-chairman), Taranenko O.O. (co-chairman), M.P. Zyablyuk and others. – 2nd ed., Ed. And extra. – Kyiv: Ukr. encyclical. » them. M.P. Bazhana, 2004. – 824 p.: ill.

Zinaida Kozyrieva

On the question of lexicographic reproduction of the religious sphere of the modern Ukrainian literary language

The statistic presents innovations in the history of lexicography with the working title "Glossary of creative specialties", prepared at the basis of lexicology, lexicography and structural and mathematical Ukrainian language studies. The whole vocabulary is an important reference for the fixation of the lexico-phraseological storehouse of the Ukrainian language, as I will not preserve the proper reconstruction and the normalization of the current Ukrainian literature will be necessary. Rozbudov new dzherelnoy base of academic lexicography is based on the works of writings and publications of the XX – ear of XXI century. This is a dzherelnaya base, since the lexicography was not specially defined and the active vocabulary stock of the current Ukrainian literary movement was added. Presented by the concept and the principle of the arrangement of the vocabulary. The main respect for this is the representation of an innovative approach to the establishment of the vocabulary statty of the designated dzherel, a fragment of the vocabulary statute of the author's vocabulary is a whole lexicographic text of a special type. The head meta and the head folding with the laid down of the vocabulary statistics is the semantic representation of the written words. An innovative approach to organizing vocabulary statistics in the "Dictionary" of conjugations from words to words in a lexicographic format is the main feature of the author, his svitoglyad and artistic svit. The principle of vocabulary statistics as a structural unit of the author's assistant is possible: describe the words exact-

ly up to the last point in the author's translation, as well as transmitting a subtle submission of the vocabulary statutes. The standard format of vocabulary entries has been broken down for different types of registry units (words, words, phrases), which are modified according to the specialness of the skin author. Prior to such unified positions, specific for all authors, included in the "Glossary", there are: a) the submission of phraseological oddinits, їхніх author's transformations, word-comunicative words, similar to the cited authors, precedents; b) the semantisation of the word with the urahuvannyam of its function in the text and the stylistic halo; c) metamova vocabulary: the structure of definitions, the system of remarks, perehresnyhvidsilan, mental signs; d) the format of the previdkova part of the statty, the spawn of the linguoculturological and historical commentary to the re-register odinits – the signs of the singing dobi, the singing suspenseful middle ground and the type of evidence of the moving nose.

Key words: *dictionary of language of creative personality, dictionary article, source base, metalanguage of dictionary, register unit, additional part, reference part.*